

УДК 64.031.4(477)

ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ У СФЕРІ ЗАОЩАДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

О. Кузик

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто ключові аспекти поведінки домогосподарств у сфері заощаджень за роки незалежності України. Здійснено аналіз впливу заощаджень домашніх господарств на формування ринкової економіки в Україні. Проаналізовано основні проблеми у заощаджувальній поведінці домогосподарств.

Ключові слова: поведінка домогосподарств, заощадження домогосподарств, чинники заощаджень, вимушені заощадження.

Аналіз динаміки заощаджень у національній економіці є суттєвим для визначення показників макроекономічної рівноваги та проведення зваженої економічної політики урядом. Важливе значення тут має виявлення та оцінка основних чинників, які впливають на ощадну активність домогосподарств та особливості поведінки домашніх господарств у сфері заощаджень в економіці України.

Більшості країн із високими темпами економічного зростання притаманні високі значення валових заощаджень, які показують потенційно можливий обсяг національних інвестицій. Під валовими національними заощадженнями розуміють сукупність особистих заощаджень, заощаджень підприємств та державних заощаджень. Виходячи із цього розрізняють: особисті заощадження – частина використовуваного доходу, що залишається у розпорядженні домогосподарств; чисті заощадження корпорацій – частина доходів, яка не виплачується у вигляді дивідендів (до них належить нерозподілений прибуток та амортизація); чисті державні заощадження – чистий надлишок держави за умови перевищення державних надходжень до бюджету над державними видатками.

У країнах із розвинутою ринковою економікою основним джерелом інвестиційної бази економіки є заощадження домашніх господарств. Заощадження домогосподарств утворюються в результаті незбігу в отриманні доходів та їх використанні: тобто вони є частиною використовуваного доходу, що не витрачається на споживання. Особисті заощадження домашніх господарств можна розглядати з двох сторін: по-перше, вони є одним із найважливіших показників рівня їх життя і пов'язані з такими поняттями, як споживання, доходи і видатки; по-друге, вони становлять надзвичайно вагомий ресурс економічного розвитку країни, оскільки є джерелом інвестування і кредитування.

Що ж сприяє формуванню інвестиційного потенціалу країни у вигляді заощаджень домогосподарств? Попри те, що поточний використовуваний дохід є основним чинником, який впливає на формування заощаджень, виділяють також й інші чинники. Зокрема [3, С.183-184]:

- Багатство (володіння нерухомим майном та фінансовими активами): зі зростанням рівня багатства, домогосподарства, як правило менше заощаджують.
- Сподівання (очікування стосовно динаміки цін чи власних доходів, наявності товарів у майбутньому): очікування домогосподарств щодо майбутнього становища може змінювати рівень заощаджень.
- Споживча заборгованість: зі зростанням частки доходів, які витрачаються на погашення попередніх боргів, домогосподарства змушені зменшувати заощадження.
- Податкові ставки: збільшення податків зменшує дохід кінцевого використання, що зумовлює скорочення споживання і заощаджень домогосподарств.
- Система соціального забезпечення: функціонування широкої мережі програм соціального забезпечення зменшує потребу у заощадженнях.
- Процентні ставки: деякі економісти зазначають, що існує позитивний зв'язок між реальною процентною ставкою і обсягом заощаджень.
- Розвиток ринків капіталу: ринок капіталу здійснює подвійну функцію – акумулює заощадження та видає кредити для домогосподарств.
- Демографічні чинники: вік глави домогосподарства, рівень освіти, сектор зайнятості тощо визначають прийняття рішення щодо заощаджень.
- Страхування внесків: високі гарантії держави підвищують привабливість інвестиційних інструментів для домогосподарств, що приводить до зростання обсягів заощаджень.

Глибоке розуміння чинників заощаджень домогосподарств важливе для прогнозування впливу різноманітних заходів економічної політики на рівень особистих заощаджень. Саме тому для країн із

транзитивною економікою виділяють додаткові чинники, яким не виділено місця у стандартних класифікаціях [6, С.48-49]:

- Рівень корупції в країні: перерозподіл доходів усередині суспільства на користь домогосподарств, що володіють корупційними ресурсами, зумовлює зменшення доходів та, відповідно, заощаджень інших домогосподарств. Крім того, незаконні доходи домогосподарств осідають, як правило, у вигляді неорганізованих заощаджень (для приховування незаконно отриманих доходів), що зменшує інвестиційний потенціал заощаджень домогосподарств.
- Прогнозованість щодо економічної політики та передбачуваність основних макроекономічних параметрів: у випадку довіри до макроекономічної політики в країні (впевненість у майбутніх параметрах інфляції, валютному курсі тощо) знижує потребу в додаткових страхових запасах – заощадженнях.
- Можливості для порушень податкового законодавства: домогосподарства-платники податків, які приховують реальні доходи, збільшуватимуть поточне споживання та обсяги неорганізованих заощаджень. Таким чином, існування тіньових схем при сплаті податків призводить до зростання обсягів неорганізованих заощаджень, водночас ошадна активність домогосподарств знижується, оскільки такі кошти не перетворюються на чинник зростання економіки.
- Довіра до фінансових інститутів та існування зручних інструментів інвестування: недовіра до фінансових установ та відсутність надійних інвестиційних механізмів для вкладання коштів населенням (що спостерігається в усіх транзитивних економіках) веде до зменшення обсягів заощаджень. Зрештою заощадження залишаються на руках у домогосподарств.
- Наявність досвіду ошадної діяльності: позитивний досвід приводить до збільшення заощаджень і навпаки.

Останній чинник має особливу актуальність для більшості пострадянських країн, зокрема України. У результаті розпаду Радянського Союзу, через помилкові і нелогічні дії українських посадовців та неправомірні дії правонаступниці СРСР – Росії, вітчизняні домогосподарства втратили усі свої заощадження, які вони нагромаджували протягом двадцяти років. Загальна сума втрачених заощаджень станом на 01.01.1991 року становила 84,3 млрд. руб., що відповідало обсягу відповідного залишку на балансі Ощадбанку СРСР. Після інкасації відповідної суми Верховною Радою України, загальна сума боргових зобов'язань держави за знеціненими грошовими заощадженнями (згідно закону „Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України”) становить 131,96 млрд. грн. [8, С.110].

Варто також відзначити, що заощадження в Радянському Союзі носили, як правило, вимушений характер: в умовах дефіциту товарів та надлишку грошових коштів, населення просто змушене було їх відкладати. Для цих цілей у СРСР існував практично тільки єдиний банк, який був монополією – Ощадний банк СРСР. І хоча Ощадбанк виплачував закладами нижчий відсоток, ніж реальний темп падіння купівельної спроможності грошей, населення було змушене вкладати кошти у цей банк, оскільки інших не було.

Водночас сьогодні простежуються позитивні тенденції щодо повернення знецінених заощаджень (за винятком 2007 року, оскільки на цей рік в Державному бюджеті не закладено коштів для повернення) та відновлення довіри населення до грошової одиниці та фінансової системи України загалом. Про це яскраво свідчать наступні показники: розвиток системи споживчого кредитування, зростання заощаджень у вигляді банківських вкладів тощо.

Залежно від стратегії поведінки домашніх господарств виділяють заощадження: додатні – вкладення у банках, купівля цінних паперів і страхових полісів, зберігання грошових засобів у вигляді готівки, купівлі дорогоцінного каміння і металів, антикваріату, картин, квартир та інших матеріальних об'єктів; від'ємні – позики грошей у борг, оплата страховки, виплати по іпотеці тощо. Якщо заощадження домогосподарств додатні, то вони збільшують свої активи або зменшують заборгованість. Якщо ж заощадження від'ємні, то домашні господарства живуть в борг або зменшують свої попередні заощадження. Від'ємні заощадження можуть виникнути в умовах інфляції, коли населення перестає створювати нові заощадження і витрачає попередні через загрозу їх втрати від зростання цін чи інших факторів соціально-економічного характеру.

Останніми роками спостерігається стрімке зростання заощаджень домашніх господарств у вигляді вкладів у банківські установи: з 2000 р. по 2005 р. вони зросли майже в 11 раз, з 6,7 млрд. грн. до 73,3 млрд. грн. В грошовій масі їх частка збільшилась з 20,9 % до 37,8 % [1, С.35-36]. При цьому збільшився обсяг грошових коштів, що знаходяться поза банками в 4,7 рази: з 12,7 млрд. грн. у 2000 р. до 60,2 млрд. грн. у 2005 р. – це становить 32,4 % від сукупної грошової маси. Із цієї суми на руках у домогосподарств, за різними оцінками, знаходиться близько 15 млрд. дол. США. Така вагома частка незадіяних коштів сповільнює реалізацію валового внутрішнього продукту і не використовується на цілі суспільного відтворення та для інвестування економіки. Це означає також, що фінансово-кредитні установи можуть додатково мобілізувати для розширення своїх ресурсів близько 75 млрд. грн.

Таблиця 1

Показники, що характеризують мобілізацію заощаджень фізичних осіб банківською системою за 2001-2005 рр.

Роки	Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб, млрд. грн.	ВВП, млрд. грн.	Коефіцієнт мобілізації коштів фізичних осіб банківською системою (Км) – кошти фіз. осіб до ВВП, %
2001	11,3	204,2	5,5
2002	19,3	225,8	8,5
2003	32,3	267,3	12,1
2004	41,6	344,8	12,1
2005	73,2	424,7	17,2

Джерело: Усик О. Вільні кошти населення як потенціал збільшення фінансових ресурсів // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2006 р. – Випуск 24. – С.377.

Згідно даних таблиці 1, протягом 2001-2005 рр. коефіцієнт мобілізації коштів фізичних осіб банківською системою (Км) (який характеризує можливості банківської системи щодо насиченості економіки коштами населення) збільшився більш ніж у 3 рази. Проте такий його рівень є ще незадовільним і вказує на низьку участь коштів домогосподарств у фінансуванні потреб економіки.

Разом з тим, ринок вкладів домогосподарств сьогодні є сегментом ринку банківських послуг, який найбільш динамічно розвивається. Це зумовлено тим, що: по-перше, ринок банківських депозитів для юридичних осіб є доволі стабільний (це зумовлено ситуацією "прикріпленості" українських підприємств до банків, які їх обслуговують); по-друге, зростання реальних доходів домогосподарств, які не є чітко прив'язані щодо конкретних банківських установ, стає предметом конкурентної боротьби між банками.

Необхідно зауважити, що останніми роками щораз більша частка неорганізованих заощаджень домогосподарств залучається також небанківським сектором. Небанківські фінансово-кредитні установи формують свої ресурси за рахунок коштів, мобілізованих від фізичних і юридичних осіб, розміщуючи їх надалі у прибуткові активи. Статистичні дані свідчать, що суми коштів, розміщених небанківськими фінансово-кредитними установами на власних банківських рахунках становлять поки що близько 6% від залучених банками коштів [2, С.34-38]. Проте спостерігається позитивна тенденція у зростанні коштів небанківського фінансового сектора на ринку фінансових ресурсів: протягом 2001-2005 рр. частка коштів залучених небанківським фінансовим сектором зросла від 0,5% до 6,1% відповідно.

Попри значне зростання заощаджень домашніх господарств, що зумовлено зростанням доходів останніх протягом 2003-2006 рр. (див. табл.2), залишається ряд невирішених питань, які стосуються процесу формування заощаджень. Негативний аспект таких тенденцій полягає у тому, що зростання заощаджень не трансформується в інвестиції.

Першою і, мабуть, головною причиною низького рівня участі населення в інвестиційному процесі є незначні обсяги вільних коштів (заощаджень) населення через недостатній рівень доходів. Попри значне зростання реальних доходів протягом останніх чотирьох років (за 2003-2006 рр. наявні доходи домогосподарств зросли майже у 2 рази: від 162.578 млн. грн. до 322.547 млн. грн. відповідно) обсяги організованих заощаджень зросли на значно менший відсоток. Протягом аналізованого періоду зростала середня схильність до заощадження (APS). Так, з 2003 по 2005 роки спостерігалась позитивна динаміка зміни APS: від 0,10, 0,15 до 0,17 відповідно. Варто також відзначити, що значною мірою зростання доходів та середньої схильності до заощадження відбулося завдяки зростанню доходів багатих домогосподарств й через поглиблення нерівномірності у розподілі доходів.

Таблиця 2.

Доходи та видатки домашніх господарств, 2003-2006 рр.

ПОКАЗНИКИ:	2003	2004	2005	2006 (січень-листопад)
Наявні доходи домашніх господарств, млн. грн.	162578	212033	278386	322547
Наявні доходи населення, (реальна кумулятивна змінна), %	9,1	19,6	20,1	16,3
Заощадження населення, млн. грн.	16277	31077	47282	-
Видатки та заощадження, (реальна кумулятивна змінна), %	7,6	14,2	19,0	15,4

Джерело: Економічна статистика. – МЦПД. – січень 2007 р. – С.3.

Бюлетень Національного банку України. – 2007. – №1. – С.76.

По-друге, ще існує певна недовіра населення до фінансових установ – банків, інвестиційних компаній, пенсійних фондів, страхових компаній. Цей чинник є дуже серйозним, оскільки протягом останнього десятиріччя населення неодноразово зазнавало втрат внаслідок різноманітних фінансових махінацій. Для подолання негативного ставлення населення до діяльності фінансових установ слід докласти значних зусиль як з боку уряду, так і з боку власне фінансових установ. Недовіра до фінансових закладів призвела до того, що населення за

найбільш надійний спосіб збереження коштів обрало конвертування національних грошей в іноземну валюту. Таким чином відбувається "доларизація" економіки. На певному проміжку часу, в умовах високих темпів інфляції, це зіграло позитивну роль. Проте така ситуація постійно тривати не може, оскільки вона створює умови для "вимивання" грошей з обігу. Ситуація значно покращилась після 1998 року: про зростання довіри населення до банківської системи свідчить істотне збільшення частки строкових коштів у загальному обсязі заощаджень населення – із 21,9% у 1998 р. до майже 46% у 2006 р. (табл.3) – та збільшення питомої ваги заощаджень у загальному обсязі коштів фізичних осіб – із 30,4% у 1998 р. до 59,2% у 2006 р. Водночас необхідно зауважити, що понад 40% із загального обсягу коштів домогосподарств (офіційного) не контролюється банківською системою, а це понад 68 млрд. грн. Таким чином, на макрорівні щораз більшої актуальності набуває проблема трансформації заощаджень в інвестиції, а подальший розвиток банківського сектору з розвинутою інфраструктурою та широким спектром фінансових послуг для населення є запорукою додаткових джерел довгострокового залучення фінансових ресурсів.

Таблиця 3

Деякі компоненти грошової маси у 1998-2006 рр., млн. грн.

ПОКАЗНИКИ:	РОКИ								
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 (січень-листопад)
Кошти домашніх господарств, млн. грн.	10276	13903	19590	30822	45771	65548	83996	133522	168490
з них:									
заощадження	3119	4320	6791	11357	19337	32429	41652	73290	99718
у тому числі:									
строкові кошти	2255	3032	4661	8175	14301	25207	33701	56023	77319
у % до загального обсягу коштів фізичних осіб	21,9%	21,8%	23,8%	26,5%	31,2%	38,5%	40,1%	42,0%	45,9%
У % до загального обсягу заощаджень	72,3%	70,2%	68,6%	72,0%	74,0%	77,7%	80,9%	76,4%	77,5%
кошти до запитання	864	1288	2130	3182	5036	7222	7951	17267	22399
у % до загального обсягу коштів фізичних осіб	8,4%	9,3%	10,9%	10,3%	11,0%	11,0%	9,5%	12,9%	13,3%
У % до загального обсягу заощаджень	27,7%	29,8%	31,4%	28,0%	26,0%	22,3%	19,1%	23,6%	22,5%
Питома вага заощаджень у загальному обсязі коштів домашніх господарств, %	30,4%	31,1%	34,7%	36,8%	42,2%	49,5%	49,6%	54,9%	59,2%

Складено за: Бюлетень Національного банку України. – 2007. – №1. – С.86-88.

По-третє, значною мірою через дію вищезазначених чинників низьким залишається рівень розвитку ощадних інституцій. Попри значне збільшення заощаджень домогосподарств на банківських рахунках у 2006 році, сьогодні існує недостатньо ефективна політика залучення заощаджень населення. Банківські установи у своїй діяльності використовують традиційні способи залучення заощаджень населення.

По-четверте, громадянам України поки що властивий низький рівень економічних знань, корпоративної культури, поінформованості про можливі об'єкти вкладення грошей та оптимальні методи зберігання заощаджень.

Таким чином, роль заощаджень українських домогосподарств у розвитку економіки країни має два аспекти: з одного боку "заощадження", як відкладення грошей – сприяють економічному зростанню; з іншого "заощадження", які повинні дозволяти ресурсам працювати (через неорганізований характер) – гальмують розвиток економіки.

Отже, аналіз та оцінка поведінки домогосподарств у сфері заощаджень в економіці України є важливим і актуальним питанням. Перехідний етап економічного розвитку ставить свої акценти у вивченні цього питання. До 90-х років в Україні не відбувався достатній розвиток теорії заощаджень, оскільки останні носили вимушений характер, який сформувався у зв'язку з дефіцитом споживчих товарів. Попри значне поживлення у розгляді поведінки домогосподарств у сфері заощаджень протягом останніх десяти років, залишається ряд невирішених проблем. Зокрема, невирішеним є питання активізації заощаджень домогосподарств, які зберігаються на руках у населення, що має стати вагомим інвестиційним потенціалом економічного розвитку України. Разом з тим, останнім часом намітились позитивні тенденції в динаміці та ефективності використання заощаджень домашніх господарств.

Варто відзначити, що в сучасних умовах розвитку економіки України дослідження поведінки домогосподарств коригує свої акценти. Цілі, причини, розміри, форми нагромадження, збереження і реалізація

заощаджень залежать від економічних, соціальних, демографічних і психологічних факторів. Важливим учасником процесу перерозподілу заощаджень населення в сучасних умовах є не лише держава, але й сукупність суб'єктів фінансового і кредитно-грошового ринків, покликаних трансформувати заощаджувальний потенціал в кредитний за допомогою механізму попиту та пропозиції.

1. Батракова А. Сбереження домашніх хозяйств: суть, групировки и роль в современной экономике // Деньги и кредит. – 2006. – №11. – С.66-72.
2. Бюлетень Національного банку України. – 2006. – №3. – С.35-36
3. Доходи та заощадження в умовах трансформації економіки України. Науковий збірник / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2002. – 278 с.
4. Дубинська Н. Місце банків у формуванні довіри інвесторів у ринковій економіці // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2006 р. – Випуск 24. – С.68-74.
5. Економіка України: десять років реформ./ За ред. З.Ватаманюка та С.Панчишина. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 496 с.
6. Петренко Я. Чинники ощадної активності домогосподарств у довгостроковому періоді // Актуальні проблеми економіки. – 2006 р. – №12(66). – С.45-52.
7. Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України на погашення заборгованості по знецінених грошових заощадженнях громадян України / Підготовлено за матеріалами Звіту департаменту контролю державного боргу та діяльності банківських установ, затвердженого постановою Колегії Рахункової палати від 22.11.2001 № 27-2 / Київ: Рахункова палата України, 2001. – Випуск 21. – www2.as-rada.gov.ua.
8. Кузик О. Поведінка домогосподарств України у сфері заощаджень // Філософія економіки Івана Франка й сучасні економічні проблеми: Матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції, Львів, 5-6 травня 2006 р. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 110-112.
9. Усик О. Вільні кошти населення як потенціал збільшення фінансових ресурсів // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2006 р. – Випуск 24. – С.375-379.

THE SAVING BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS

Oleg KUZYK

Ivan Franko National University of L'viv

The saving behavior of households in Ukraine are explored in this article. General tendencies and prospects of decision of main questions households behavior in the saving sphere are examined too.

Key words: behavior of households, savings of households, factors of saving, the lost savings